

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

«Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər» kafedrası

DÜNYA İQTİSADİYYATI

i.e.d., prof. Hacızadə Elşən Mahmud olğu

BAKI - 2011

Dünya iqtisadiyyatının

resurs potensialı

Mövzunun planı

- 1. Təbii-resurs potensialının təsnifatı***
 - 2. Dünya iqtisadiyyatının yanacaq-energetika resursları.***
 - 3. Dünya iqtisadiyyatının elmi-texniki potensialı.***
 - 4. Dünya iqtisadiyyatının təkamülü mərhələlərində ayrı-ayrı resursların rolu və istifadəsi xüsusiyyətləri.***
-

Təbii-resurs potensialının təsnifatı

Planetin təbii resurslar bazası

- 🌍 *enerji resurslar;*
- 🌍 *su resursları;*
- 🌍 *torpaq resursları;*
- 🌍 *mineral resurslar;*
- 🌍 *flora və fauna resursları;*
- 🌍 *iqlim və rekreasiya resursları;*
- 🌍 *məkan və zaman resursları.*

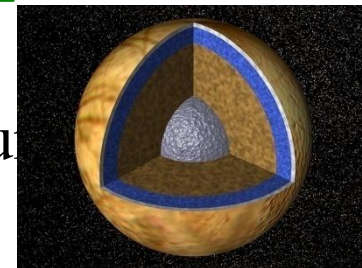
Resurslar və ehtiyatlar

Resurslar - kateqoriya və ölçülərlə xarakterizə olunan

Ehtiyatlar – yüksək kateqoriyalı resurslardır.

Resurslar - qiymətləndirilərək yatağın kəşf olunmuş hissəsindən çıxarıla bilən məhsulun həcmi (*kəşf edilmiş resurslar*) ilə kəmiyyəti qiymətləndirilərək hələ aşkarlanmamış (*kəşf edilməmiş resurslar*) məhsulun həcmi.

Ehtiyatlar - yatağın kəşf olunmuş hissəsində reallaşmış hasilat miqdarını hesaba almayan, kommersiya baxımından çıxarılması mümkün sayılan məhsul həcmi

Ehtiyatlar kateqoriyası

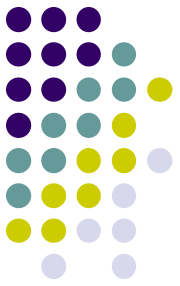
Ehtiyatlar kateqoriyası olduqca dinamik meyillidir və onun ölçüləri ETT nəticəsində təbəddülatlara uğrayır:

- ❑ *dəmir, marqans, mis, kobalt və digər bu kimi mineral ehtiyatlarının əksəriyyəti okeanların dibində cəmləşmişdir.*
- ❑ *Əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ehtiyatlar potensial zəif öyrənilmiş və hesablanılmışdır.*

Beynəxalq əmək bölgüsü sistemində bir qayda olaraq inkişaf etmiş ölkələr xammal resurslarının istehlakçısı, inkişaf etməkdə olan ölkələr isə onların istehsalçısı və ixracatçısı kimi çıxış edirlər.

Bərpaolunan və

bərpaolunmayan ehtiyatlar

Təbii resurslar **bərpaolunan** və

bərpaolunmayan təsnifata malikdir

Bərpaolunan resurslar

- ❖ günəş enerjisi;
- ❖ külək enerjisi;
- ❖ torpaq;
- ❖ su;
- ❖ meşə;
- ❖ balıq.

Bərpaolunmayan resurslar

- ❖ neft;
- ❖ qaz;
- ❖ digər faydalı qazıntılar.

Ehtiyatlarla bađlı ən sadə təsnifat

❖ Geoloji tədqiq edilərək aşkarlanmış
- *geoloji ehtiyatlar*;

❖ Geoloji ehtiyatlar ehtiyatlardan
hasilatı iqtisadi mümkün olan
çıxarıla bilən ehtiyatlar.

Ehtiyatlarla bağlı geniş təsnifat

- **geoloji öyrənilmiş/əsaslandırılmış;**
- **texniki və texnoloji səmərəli;**
- **iqtisadi məqsədəuyğun və ya səmərəli.**

Bunlardan çıxış edərək **ehtiyatlar** və **resurslar** bölünürlər:

- **ilkin, perspektiv və proqnozlaşdırılan;**
- **aktiv və çətinçıxarıla bilən;**
- **çıxarıla bilən məcmuda - çıxarılmış (yığılmış hasilat) və cari (qalıq);**
- **balans məcmuda - çıxarıla bilən (rentabelli) və ehtiyatda olan (şərti rentabelli);**
- **geoloji məcmuda - balans (sənaye) və balansarxası (qeyri-sənaye);**

Ehtiyat və *resursların* kateqoriyalaşması

- **A - öyrənilmiş** - kəşfiyyat işləri ilə detallı olaraq öyrənilmiş, ölçüləri təyin edilmiş və hazırda sənayeləşmə altında ehtiyatlar;
- **B - kəşfiyyatla öyrənilmiş**, ölçüləri təyin edilmiş və təcrübi-istismar mərhələsində olan ehtiyatlar;
- **C1** - geoloji və qeofiziki göstəricilər əsasında təyin olunaraq testdən keçmiş **kəşfiyyat altındakı** yataqlarda olan ehtiyatlar;
- **C2** - geoloji və qeofiziki göstəricilər əsasında tədqiq edilmiş, **kəşfiyyat altında olmayan** yataqlardakı ehtiyatlar;
- **C3** - dərin qazma üçün hazırlanan **perspektiv** ehtiyatlar;
- **D1 - potensial:** - nəhəng regional strukturlar sərhədlərində **sənayecə dəyərləndirilmiş perspektiv** ehtiyatlar;
- **D2 - proqnoz:** - nəhəng regional strukturlar sərhədlərində **sənayecə hələ dəyərləndirilməmiş perspektiv** ehtiyatlar

Ehtiyat və **resursların** kateqoriyalaşması

Ehtiyatlar öyrənilmə dərəcəsinə görə dörd, **A, B, C1, C2 resurslar** isə üç, **C3, D1, D2** kateqoriyaya bölünür.

Mühüm kateqoriyalar hərflər və indekslərlə göstərilir.

Q	A	B	C1	C2	C3	D1	D2
Yığılmış hasilat	Ehtiyatlar	Ehtiyatlar	Ehtiyatlar və ya resurslar	Ehtiyatlar və ya resurslar	Ehtiyatlar və ya resurslar	Resurslar	Resurslar

A+B+S1 və **S2 çıxarıla bilən ehtiyatlar;**

S3 perspektiv ehtiyatlar;

D1+D2 proqnoz ehtiyatlar.

Planetin resurslar bazası

ENERJİ RESURSLARI	
<i>Neft</i>	Ehtiyatlar - 270-300 milyard ton. İllik məsrəf 3 milyard ton. Perspektivlik imkanları 40-50 il.
<i>Təbii qaz</i>	Ehtiyatlar - 151 trilyon m ³ . İllik məsrəf 2,2 trilyon m ³ . 30-50 illik perspektiv.
<i>Daş kömür</i>	Ehtiyatlar 10 trilyon ton. İllik məsrəf 5 milyard ton. Mənimsəmə imkanlığı 100 ildən çox.
<i>Yanar şistlər</i>	Ehtiyatlar 40 trilyondan çox. Zəif istifadə olunur. Yüksək əmək tutumludur.
<i>Torf</i>	Ehtiyatlar 150 milyard ton. Ekoloji pozuntuluğuna görə məhdud perspektivlidir.
<i>Çayların hidroenerjisi</i>	Ehtiyatlar 150 milyard ton. Ekoloji problemliyə baxmayaraq aktiv istifadə olunur və perspektivlidir.
<i>Atomun parçalanması və nüvə sintezi enerjisi</i>	Fiziki olaraq ehtiyatlar tükənməzdir. Ekoloji fəsadlı olmasına baxmayaraq inkişaf etməkdədir
<i>Qeotermal enerji</i>	Yetərli ehtiyatlıdır. Zəif istifadə olunur. Perspektivlidir.
<i>Dənizlərin qabarma və çəkilmələri, okean axınları enerjisi.</i>	Yetərli ehtiyatlıdır. Zəif istifadə olunur. Perspektivlidir.
<i>Günəş radiasiyası</i>	Praktiki tükənməzdir. Məhdud istifadə olunur. Perspektivlidir.
<i>Külək enerjisi</i>	Yerli əhəmiyyətlidir və lokal keyfiyyətdə də perspektivlidir.

Planetin resurslar bazası

SU RESURSLARI

<i>Okean və dəniz suları</i>	<p>Keyfiyyət miqdarı mahiyyətcə dəyişməsə də bir qədər dayazlıqlarda turşulaşma getmişdir. Qlobal olaraq ağır metalların həcmi artmışdır. Hesab olunur ki, çirklənmə mümkün normaları aşmışdır.</p>
<i>Göllər və su anbarları</i>	<p>Ehtiyatlar 5000 m³ su həcmindədir. Turşulaşma və çirkləşmə müşahidə olunur.</p>
<i>Axar sular -çaylar</i>	<p>Çox hallarda dərin antropogen transformasiya olunmuş. İntensiv istifadə edilir.</p>

Planetin resurslar bazası

TORPAQ RESURSLARI

<i>Torpaqlar</i>	<p>Qlobal olaraq pozuntuludur, əkin sahələrinin 20% duzlaşmışdır. Ekstremal tənzimləmə tələb olunur.</p>
<i>Relyefin qeomorfoloji strukturu</i>	<p>Faydalı qazıntıların hasilatı və insanın təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində lokal dəyişmişdir. Diqqət tələb edir.</p>
<i>Geomorfoloji dərin strukturlar</i>	<p>Yeraltı su soraqları su hövzələrinin doldurulması nəticəsində lokal dəyişmişdir. Diqqət tələb edir.</p>

Planetin *resurslar bazası*

MİNERAL RESURSLAR

**Metal filizlər qeyri-metal
faydalı qazıntılar**

**Müntəzəm olaraq tükənir.
Tənzimləmə tələb edir.**

Planetin *resurslar bazası*

BİTKİ VƏ HEYVANAT DÜNYASININ RESURSLARI

<i>Bitki biokütləsi</i>	Qlobal azalmışdır. Diqqət və tənzimləmə tələb edir.
<i>Bitki örtüyünün təsərrüfat istehsalı</i>	Yalnız məhdud miqyaslarda artım mümkündür.
<i>Bitki aləminin genetik növ quruluşu</i>	10% bitkilərin məhv olması təhlükəsi vardır. Qorunma tələb edir.
<i>Heyvanat aləminin biokütləsi</i>	Ümumiyyətlə stabildir. Diqqət və tənzimləmə tələb edir.
<i>Heyvanat aləminin təsərrüfatlıq istehsalı</i>	İstənilən səviyyədə bir qədər azdır. Artım imkanlıdır (<i>xüsüsən lokal olaraq</i>). Perspektivlidir.
<i>Heyvanat aləminin genetik növ quruluşu</i>	1000-dən çox iri heyvanların və naməlum sayda kiçiklərin də itməsi təhlükəsi. Labüd qorunma və himayəçilik ehtiyacındadır.

Planetin resurslar bazası

İQLİM VƏ REKREASIYA-TƏNƏFFÜS RESURSLARI

<i>Təbii iqlim resursları</i>	Antropoloji faktorların təsiri altında kəskin dəyişmə təhlükəsinin mövcudluğu. Zəruri tənzimləmə ehtiyacıdır.
<i>Ümumi ekoloji balans resursları</i>	Tükənməyə yaxındır. Geomühitin dönməz dəyişkənlik təhlükəsi vardır. Zəruri diqqət və tənzimləmə üzrə təcili tədbirlər görülməsi ehtiyacıdır.
<i>Rekreasion resurslar</i>	Tükənmə və itmə sürəti yüksəkdir. Diqqət tələb edir.

Planetin *resurslar bazası*

MƏKAN VƏ ZAMAN RESURSLARI

*Ərazi, su, kosmik
məkan resursları*

Qeyri-qənaətçilik, qeyri-səmərəlilik və çirklənmə müşahidə olunur.
Artıq məskunlaşma və tullantıların yüksək konsentrasiyası mövcüddür. Diqqət və tənzimləmə tələb olunur.

Zaman resursları

Ən defisit resurslardan biridir.
Bəşəriyyət hələ ki, sistemli resurs düşüncəsinə keçid etməmişdir.
Hər an və zaman zaman çatışmamazlığı mövcüddür.

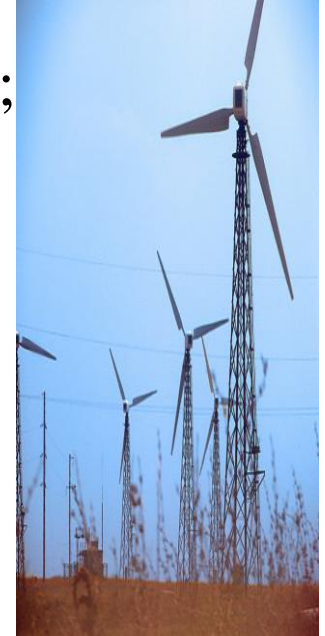
Neft - ehtiyatlar, hasilat və təminatlılığı müddəti

Ölkələr	Ehtiyatlar (milyard ton)	Dünya ehtiyatlarında payı (%)	Hasilat (milyon ton)	İl
<i>Səudiyyə Ərəbistanı</i>	36	19,1	480	72
<i>Venesuela</i>	29	15,3	180	234
<i>İran</i>	19	9,9	252	88
<i>İrak</i>	16	8,3	130	128
<i>Küveyt</i>	14	7,3	129	111
<i>BƏƏ</i>	13	7,1	116	94
<i>Rusiya</i>	11	5,6	505	21
<i>Liviya</i>	6	3,4	80	77
<i>Qazaxıstan</i>	6	2,9	110	62
<i>ABŞ</i>	4	2,2	294	11
OPEK	146	77,2	2655	85
DÜNYA	189	100,0	3982	46

Mənbə: BP Statistical review of world energy 2011

Alternativ enerji mənbələri

- ☀️ külək enerjisi;
- ☀️ günəş enerjisi;
- ☀️ alternativ hidroenerji (*qabarma və çəkilmə, dalğa*);
- ☀️ kosmik enerji (*fotoelektrik elementlərin Yer orbitindən mikrodalğa şüalanması formasında ötürüldüyü enerji*);
- ☀️ geotermal enerji;
- ☀️ hidrogen enerjisi;
- ☀️ bioenerji;
- ☀️ bölüşdürülmüş enerji istehsalı (*ingiliscə - distributed power generation - daxili ehtiyaclar üçün yaradılan elektrik enerjisinin qalıq hissəsinin ümumi xəttə verilməsi*).

Alternativ enerjidən istifadə perspektivləri

ABŞ, Hindistan, Çin və Qərbi Avropada (*Danimarka, Almaniya, İngiltərə. Hollandiyada*) külək enerjisindən istifadə genişlənməkdədir və bu güc dünya üzrə 100 min mVt-yə yaxınlaşmaqdadır.

Hazırda dünyada ümumi gücü 6 min mVt olan 300-ə qədər geotermal enerji mənbələri fəaliyyət göstərirlər və bu sahədə 40%-lik payla ABŞ lider mövqedə dayanır.

Müasir dünyanın isti su təminatında hazırda 2 milyondan çox helioqurgu fəaliyyət göstərir.

Brazilyada yanacaq növü kimi daha çox etil spirtindən istifadə olunur.

Dünya enerji agentliklərinin hesablamalarına görə 2020-ci ildə:

- ↕ *alternativ enerji mənbələri ümumi enerji istehlakının 5,8%-ni verəcək və onun payı ABŞ, İngiltərə və digər inkişaf etmiş ölkələrdə 20% hədina qalxacaq.***
- ↕ *bərpa olunan enerji mənbələri hesabına 2,8 milyon yeni iş yeri yaradılacaq və bu sahə UDM-də 1,1% artımı təmin edəcək.***

Elmi-texniki potensial

Elmi-texniki potensial - cəmiyyətin qarşısında duran elmi-texniki inkişaf vəzifələrinin həlli üçün nəzərdə tutulan kadr, maddi-texniki, informasiya və təşkilati ehtiyatların məcmusudur.

Elmi-texniki potensialın inkişafı, ondan səmərəli istifadə, ETT-nin sürətləndirilməsinin, tədqiqatların intensivləşdirilməsinin, elm-texnika-istehsal tsiklinin qısaldılmasının mühüm şərtidir.

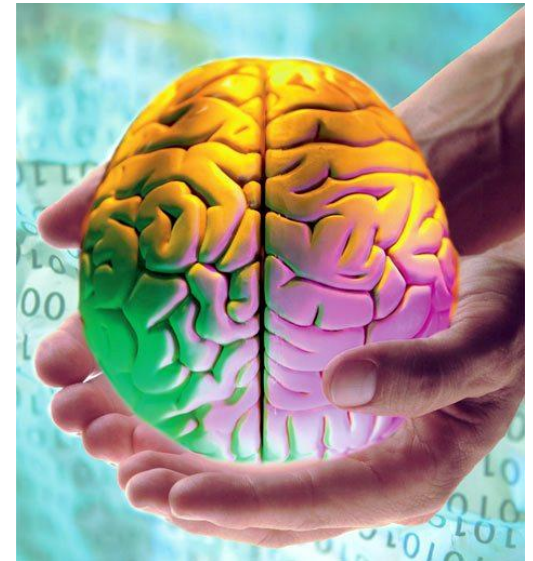
Elmi-texniki potensial müasir dünya iqtisadiyyatının resurs bazasının həlledici elementi və inkişaf amilidir.

İntellektual kapital anlayışı

İntellektual kapital insanların bilik, bacarıq, səriştə və peşəkarlıq təcrübəsində təcəssüm olunan kapital forması

İntellektual kapital mənfiətin maksimallaşdırılması, digər iqtisadi və texniki nəticələrin əldə olunması məqsədi ilə qeyri-maddi aktivlərdən (*patent, proqram təminatında göstəricilər bazası, ticarət markaları* və s.) səmərəliliklə istifadə edilən konkret insanların (*insan avuarları*) bilik və məhsuldar təcrübəsidir.

Elmi-istehsal kompleksləri

Texnopark - (*ingiliscə - industrial park - sənaye parkı*) innovasiyaların işlənməsi və kommersiyalaşdırılması üzrə əlverişli şərtlərin yaradılması məqsədilə elmi təşkilatların, ali məktəblərin və istehsal müəssisələrinin birləşdiyi ərazi.

Texnopolis - (*yunanca - techne – sənət və polis – şəhər*) - innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsi, texniki-texnoloji yeniliklərin tez və səmərəli tətbiqinə kömək məqsədi ilə yaradılan azad iqtisadi zona formalarından biri.

Texnopolisin nüvəsini regional mərkəzlər təşkil edir və onlar dövlət tərəfindən dəstəklənilir.

Dünya iqtisadiyyatının t kam l  prosesinin mərhələlərində ayrı-ayrı *resursların* rolu və istifadəsi

Sənaye d vr n d k resurslar:

torpaq, su, metal, tikinti materialları, flora v  fauna.

Sənaye çevrilişi və iri ma ınlı sənaye d vr  resursları:

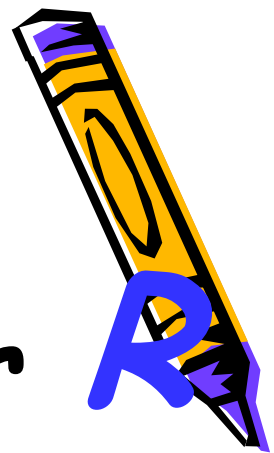
metal filizləri, da  k m r, neft, qaz, intellektual resurslar.

Əsas anlayışlar

- ✦ *Ehtiyatlar və resurslar;*
- ✦ *Mineral xammal sektoru;*
- ✦ *Elmi-texniki potensial;*
- ✦ *İntellektual kapital;*
- ✦ *Texnopark;*
- ✦ *Texnopolis.*

T Tə Ə k K r R a A r R

- ❖ *Planetin təbii resurslar bazası;*
- ❖ *Bərpaolunan və bərpaolunmayan ehtiyatlar;*
- ❖ *Elmi-istehsal kompleksləri;*
- ❖ *Qlobal iqtisadiyyatda təbii resursların rolu.*

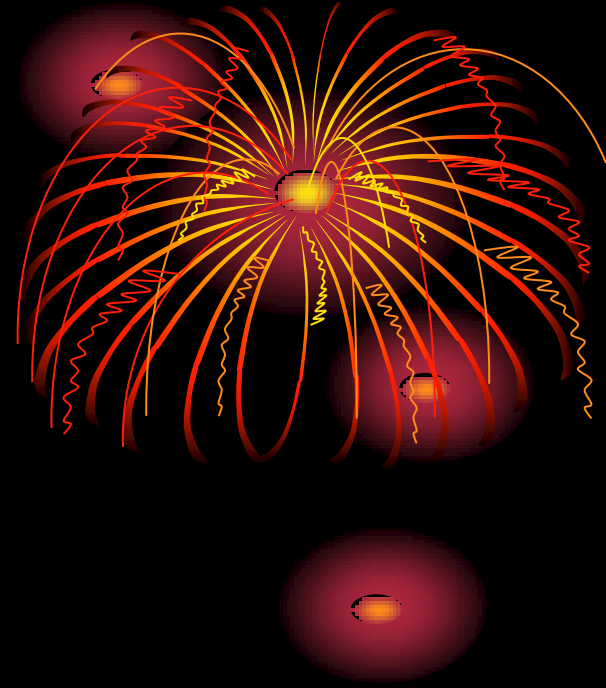

Mövzunun ədəbiyyat siyahısı

1. Hacızadə E.M. Energetik kompleks yeni islahatlar ərəfəsində, Bakı: Elm, 2000. 257 s.
2. Hacızadə E.M. Neftqazçıxarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli, Bakı: Elm, 2002, 472 s.
3. Karluk R. Küreselleşən Dünyada Uluslararası Kuruluşlar. Beta Basım A. Ş., İstanbul 2007.
4. Todaro M.P., Smith S.C. Economic Development. Pearson Education. 2009.
5. Maddison A. The World Economy: A Millenial Perspective. OECD, Paris, 2002
6. Ломакин В.К. Мировая экономика. М.: ЮНИТИ, 2007. 410 с.
7. Яacobсон А. Я., Максимов И. М. Лекции по мировой экономике: Учебное пособие. Иркутск: ИрГУПС, 2006. 87 с.
8. Социально-экономическая география зарубежного мира, М.: Дрофа, 2005, 557 с. (*rus dilində*).
9. The World Economy (ABŞ - *ixtisaslaşmış elmi jurnal - ingilis dilində*).
10. www.oecd.org. - OECD - İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (*ingilis dilində*).
11. www.wto.org. - Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (*ingilis dilində*).
12. www.opec.org. - OPEK, Neft İxracatçısı Ölkələri Təşkilatı (*ingilis dilində*).

SON

TƏŞƏKKÜR EDİRİK!

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Hacızadə Elşən Mahmud oğlu

İqtisad elmləri doktoru, professor

Bakı şəhəri. İstiqlaliyyət 6, ADİU, I mərtəbə,

Otaq №. 000

Tel: (+99412) 492 - 31 - 21

(+99412) 492 - 62 - 64

Web a site: www.elshanhajizadeh.com

E-mail: ehm@rambler.ru

